

ondergebracht en hoe hun voedselvoorziening zou worden geregeld; gaven die spitters geen gehoor aan oproepen van Duitse en Nederlandse autoriteiten, dan moesten krachten worden samengetrokken om razzia's uit te voeren of andere vormen van dwang toe te passen: eenheden van de *Ordnungspolizei*, van de *Feldgendarmarie*, van de *Waffen-SS* of van de Nederlandse Landwacht; kreeg men grote aantallen spitters bijeen, dan moest hun transport worden geregeld. Hoe dat alles aan Duitse zijde in zijn werk is gegaan, weten wij niet (terzake zijn haast geen stukken bewaard gebleven) maar dat het gehele proces enkele weken nodig had om op gang te komen, spreekt vanzelf en het is dan ook geenszins toevallig dat in het westen des lands de eerste grote acties om spitters bijeen te krijgen, pas op 7 oktober werden uitgevoerd (in Utrecht en Amersfoort) en dat, afgezien nog van de buit in Apeldoorn, in het oosten en noorden de maand oktober veel meer spitters voor de bezetter opleverde dan de maand september.

Het lijkt ons wenselijk, in dit hoofdstuk (het is voornamelijk gebaseerd op Sijes' studie *De arbeidsinzet*) eerst te schetsen hoe van begin oktober af de jacht op de mannen in het oosten en noorden in zijn werk ging; dat wij vervolgens het westen apart behandelen, vindt zijn oorsprong in de omstandigheid dat daar bij enkele gelegenheden bij uitstek grote razzia's door de *Wehrmacht* werden uitgevoerd. Wij zullen telkens weergeven hoe de bezetter Nederlandse mannen bijeenkreeg en hoe hij hen vervoerde. Wij vervolgen dan met een beschrijving van de eind december ingezette z.g. *Liese-Aktion* welke tot het westen des lands beperkt is gebleven, en van de kleinere acties die nog op de *Liese-Aktion* zijn gevolgd. Daarna komen de levens- en werkomstandigheden van de weggevoerde mannen aan de orde en wij eindigen dan met stil te staan bij de problemen die uit hun wegvoering voortvloeiden. Van begin september '44 af heeft de jacht op de mannen er toe geleid dat in totaal minstens omstreeks honderdveertigduizend Nederlanders dwangarbeid moesten verrichten — een arbeid die zowel bij het aanleggen van de nieuwe stellingen in Nederland en in het Rijnland als bij het andere werk dat aan velen elders in Duitsland werd opgelegd, meestal onder deplorabele omstandigheden moest worden uitgevoerd en die naar schatting aan minstens duizend Nederlanders het leven heeft gekost.

Wij merken nog op dat, afgezien van de leeftijdsgrenzen, de jacht op de mannen zich niet tot *alle* mannen uitstreckte; over het algemeen was aan Duitse zijde instructie gegeven dat geestelijken, artsen, apothekers, uniformdragende politiefunctionarissen, personen in dienst van de PTT of van de openbare nutsbedrijven, arbeiders van bedrijven die voor de